

УДК 783:78.072.2

*Зосім Ольга Леонідівна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри теорії,
історії культури і музикознавства
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
olgazosim70@gmail.com*

САКРАЛЬНА МУЗИКА У МУЗИКОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ДЕФІНІЦІЇ

Охарактеризовано музикознавчі концепції українських науковців, у яких розглядаються базові дефініції сакральної музики християнської традиції. Уточнено низку понять, дотичних до сакральної музичної сфери: сакральна (релігійна) музика, богослужбова (храмова) музика, літургічна музика, паралітургічна музика, позалітургічна (позахрамова) музика, квазісакральна (концертна) музика. Виявлено основні методологічні підходи до визначення змісту основних дефініцій сакральної музики.

Ключові слова: сакральна (релігійна) музика, богослужбова (храмова) музика, літургічна музика, паралітургічна музика, позалітургічна (позахрамова) музика, квазісакральна (концертна) музика.

*Зосім Ольга Леонідівна,
кандидат искусствоведения, доцент,
професор кафедры теории,
истории культуры и музыковедения
Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

САКРАЛЬНАЯ МУЗЫКА В МУЗЫКОВЕДЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: ВОПРОСЫ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕФИНИЦИИ

Охарактеризованы музыковедческие концепции украинских ученых, в которых рассматриваются базовые дефиниции сакральной музыки христианской традиции. Уточнен ряд понятий, касающихся сакральной музыкальной сферы: сакральная (религиозная) музыка, богослужбная (храмовая) музыка, литургическая музыка, паралитургическая музыка, внелитургическая (внехрамовая) музыка, квазисакральная (концертная) музыка. Вывявлены основные методологические подходы к определению содержания основных дефиниций сакральной музыки.

Ключевые слова: сакральная (религиозная) музыка, богослужбная (храмовая) музыка, литургическая музыка, паралитургическая музыка, внелитургическая (внехрамовая) музыка, квазисакральная (концертная) музыка.

*Zosim Olga,
Ph.D. in Arts, Associate Professor, Professor
of the Department of Theory, History of Culture and Musicology
of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*

SACRED MUSIC IN MUSICOLOGICAL DISCOURSE: QUESTIONS OF THE TERMINOLOGICAL DEFINITIONS

The questions of terminological definition of sacred music is actual today due to the increase of number of studies, devoted to studying liturgical music of the Christian tradition. To date, musicologists generally have already formed a consensus on the definition of the content and extent of the main concepts of sacred music, but not all the term have treated by them unequivocally that causes certain difficulties and disagreement on the definition of key categories of sacred music' sphere.

The musicologists have used today several definitions for the characteristics of sacred music – spiritual, religious, holy, sacred, church, extrachurch, service, extra service, liturgical, paraliturgical, extraliturgical, ceremonial, cult, ritual, canonical, etc. Not always the limits between these concepts are clearly defined. Also it's in need of differentiation such fundamentally different phenomena as divine service music that was written for cult needs, and concert music that has liturgical forms, but has never purpose for worship.

The modern Ukrainian musicology have already work which attempted to clarify concepts relating to the sacred music sphere, in particular research of A. Efimenko, O. Klokun, O. Manulyak, S. Ship. Most of them consider the question of terminological definitions only tangentially, due to the main issues of their research – the study of European or Ukrainian liturgical music. The appeal to the problems, associated with terminological matters of sacred music, today is timely, because the Ukrainian musical science has already extensive experience in the study of sacred music in historical and theoretical perspectives. So important is the consideration of musicological concepts of Ukrainian scientists, who present the basic definitions characteristic of Christian sacred music; clarification a number of concepts pertaining to sacred music; detection the main methodological approaches to define the content of basic definitions of sacred music. The definition of «sacred music» in Ukrainian musicology is now widely used and is gradually replaced the less successful term «spiritual music», popular in Soviet times. The term «sacred music» in musicological study is mainly used in research liturgical music of the Christian tradition.

The divine service music is the most complete expression of the sacred and highest form of communion with God. It can also be called a temple music as it sounds in the temple as concentration of sacred space. In the Christian context the word «liturgical» can be replaced the «church» as, for example, in Jewish religion – the synagogical music, in any other religion – according to the name of the temple where it serves.

The divine service music has two varieties – liturgical and paraliturgical. The divine service music can include not only the liturgy, but other kinds of church services – Vespers, Matins and more. The orientation on the canon and join with the ordinance allows define it as a ritual (ceremonial), cult, canonical. The paraliturgical music can't be canonical, but it completely fits in the category of ritual and cult. The terms «liturgical» and «paraliturgical» appeal primarily to the Christian religion, but there are similar phenomena in other religions, while outlining other terms.

The non divine service music we refer music of religious content that performs outside the temple, its purpose is a sacralization of Christian life. This type of sacred music include the private singing of Christians in reference to God, to Virgin or saints in any need, the song of the pilgrimage, the singing for the dead, etc. The same chants could in most cases be performed in the temple practice, but as an individual prayer, outside the context of worship, such as singing songs of mourning in the Catholic Church before the Holy Sepulcher during the night after the Good Friday service. These temples (and therefore sacred) chants can not be considered neither liturgical nor paraliturgical because they are not tied to any liturgical action. On the other hand, people mourning prayers can be performed outside the temple (at home in front of the icons) in the same intention, because these private or group prayer outside the temple practice is a form of sacred music.

The classification aims visualized main parameter by which the music of religious content can be considered sacred. This option is its functionality that allows in different communicative situations the same works interpreted as sacred or not sacred. Instrumental works of the Catholic and Protestant tradition (church sonatas, ricercars, organ mass, etc.), depending on the functional purpose, the same way may apply to quasisacred or sacred music. The functional approach would be more correct approach to the study of liturgical music, considering its syncretic character.

Key words: sacred (religious) music, liturgical (church) music, liturgical music, paraliturgical music, extraliturgical (extrachurch) music, quasisacred (concert) music.

Питання термінологічної дефініції сакральної музики сьогодні є *актуальним* у зв'язку зі значним збільшенням кількості досліджень, присвячених вивченню богослужбової музики християнської традиції. На сьогоднішній день у музикознавців у цілому вже склався консенсус щодо визначення змісту та меж головних понять сакральної музики, однак далеко не всі терміни трактуються ними однозначно, що спричиняє певні труднощі та неузгодження щодо визначення ключових категорій сакральної музичної сфери.

Нині музикологи послуговуються низкою дефініцій щодо характеристики сакральної музики, серед яких – духовна, релігійна, священна, сакральна, церковна, позацерковна, богослужбова, позабогослужбова, літургічна, паралітургічна, позалітургічна, обрядова, культова, ритуальна, канонічна. Не завжди межі між цими поняттями є чітко визначеними. Також потребують розмежування такі принципово відмінні явища, як богослужбова музика, що писалася для культових потреб, і музика концертна, яка має лише літургічні форми, але ніколи не призначалася для богослужіння.

У сучасному українському музикознавстві вже є роботи, у яких здійснено спробу уточнити поняття, дотичні до сакральної музичної сфери: статті О. Клокун [8], С. Шипа [12], дисертація О. Мануляка [9], монографія А. Єфіменко [3]. Однак

усі вони, окрім роботи С. Шипа, питання термінологічних дефініцій розглядають дотично, у зв'язку з основною проблематикою своїх розвідок – дослідження європейської або української богослужбової музики. Окресленню базових дефініцій сакральної музики спеціально присвячено статтю С. Шипа. Її автор наприкінці закликає музикознавців до дискусії щодо питань визначення обсягу змісту розглянутих дефініцій. Сьогодні звернення до проблематики, пов'язаної з термінологічними питаннями сакральної музики, є на часі, оскільки українська музична наука вже має багатий досвід щодо вивчення сакральної музики як в історичному, так і теоретичному ракурсах. Отже, метою статті є розгляд музикознавчих концепцій українських науковців, у яких подано характеристику базових дефініцій сакральної музики християнської традиції; уточнення низки понять, дотичних до сакральної музичної сфери; виявлення основних методологічних підходів до визначення змісту основних дефініцій сакральної музики.

Дефініція «сакральна музика» в українському музикознавстві нині є широко вживаною і поступово замінює менш вдалий термін «духовна музика»¹, популярний у радянські часи. Сьогодні термін «сакральна музика» в музикознавчій науці використовують переважно в дослідженнях богослужбової музики християнської традиції. Однак нині відбувається й розширення семантичного поля сакрального, яке науковці відносять за межі власне богослужбової практики, екстраполюючи на явища світські, секулярні. Саме в такому розумінні трактує архетип сакрального М. Северинова, розглядаючи його на прикладі інструментальної музики – другого та третього концертів для фортепіано М. Скорика [10; 11]. Але все ж таки більшість українських науковців досліджують сакральне в контексті християнського мистецтва, яке пов'язане з храмом і богослужінням, де відбувається містична зустріч людини з Творцем у сакральному просторі і часі. Розглянемо низку праць українських музикознавців останнього десятиліття, у яких науковці презентують свої концепції сакрального в контексті християнської музичної культури та визначають ключові дефініції. О. Мануляк у дослідженні сакральної творчості сучасних львівських композиторів, спираючись на роботи польського теолога музики о. І. Павляка та російського дослідника Н. Парфентьева, пропонує власну типологію та термінологічні дефініції музики на релігійну тематику [9, с. 10–11]. Заради наочності подамо її у схемі² (рис. 1):

релігійна музика				сакральна музика	
паралітургійні жанри	квазісакральна/квазілітургійна музика	парасакральна музика	позасакральна музика	сакральна нелітургійна музика	сакральна літургійна музика

Рис. 1.

До релігійної музики О. Мануляк зараховує паралітургійні жанри, які не є невід'ємною частиною богослужіння, але можуть у них використовуватися; квазісакральна/квазілітургійна музика – музика, у якій ужито, окрім літургічних, інші тексти; парасакральна музика передбачає використання канонічних текстів у невласливому контексті, часто зі свідомою секуляризацією.

До *сакральної музики*, за О. Мануляком, зараховують «сакральну нелітургійну музику», яка написана згідно з канонами богослужбової музики, але з різних причин (виконавський склад, стильові особливості тощо) вона не може звучати в літургійній практиці, та «сакральна літургійна музика», яка відповідає усім формальним ознакам щодо музики на літургії, звучить на богослужінні і є його невід'ємною частиною.

Запропонована О. Мануляком типологія спрямована на охоплення розмаїття жанрів сакральної музики львівських композиторів сучасності. Дослідник у її побудові відштовхується від літературних текстів, які використано авторами музики: у релігійній музиці є неканонічні тексти, у сакральній вони відсутні. Однак у запропонованій типології порушується основний принцип сакральної музики – її синкретичний характер, який пов'язаний з її богослужбовим призначенням. Тож до одного типу віднесено паралітургійну музику, яка звучить у храмі, і квазісакральну/квазілітургійну/парасакральну, які в храмі ніколи не звучали і навіть не призналися до цього. До сакральної О. Мануляк відносить сакральну нелітургійну музику, яка має лише зовнішні форми сакральної (канонічний текст), але також не призналася для храмового виконання, а, отже, має лише мистецький, а не сакральний вимір. Ця класифікація набула б досконалішого вигляду³, якщо б до релігійної музики було віднесено квазісакральну/квазілітургійну/парасакральну та сакральну нелітургійну музику (відповідно, у термінологію також доцільно внести зміни), тобто таку, яка не звучить на літургії, хоча й має форми, так чи інакше орієнтовані на канонічні жанри, які точно наслідуються або трансформуються згідно з творчим задумом. До сакральної музики доцільно віднести жанри, що звучать на літургії – тобто літургійні та паралітургійні. У дослідженнях А. Єфіменко, присвячених вивченню літургійної музики католицької традиції [2-5], категорію сакрального розглянуто з позицій католицького богослов'я. Науковець у своїй монографії, що досліджує католицьку музику ХХ ст., подає таку класифікацію духовної музики (рис. 2) [3, с. 54]:

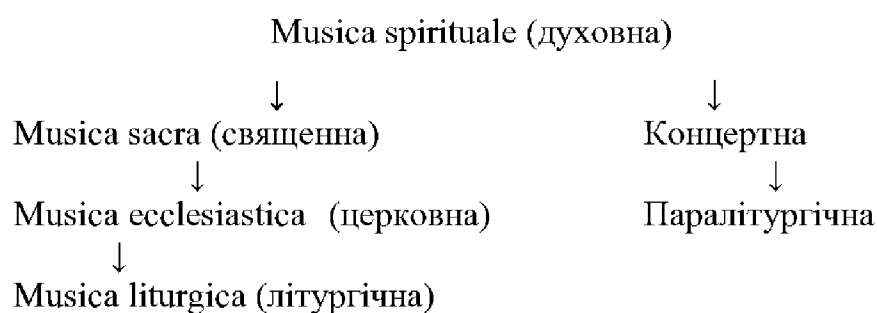

Рис. 2.

Дослідниця у схемі виводить паралітургійну музику від концертної, зазначаючи, що паралітургійна музика є частиною церковної музики, яка має літургійний і паралітургійний підвиди, де останній уже не прив'язаний до церковного ритуалу, хоча і виконується у храмі. Згідно А. Єфіменко, церковна літургійна музика є прикладною, натомість церковна паралітургійна музика вже є вільною від ритуальних функцій літургії, відтворюючи останню на рівні семантики. Із таким твердженням ми не можемо погодитися, оскільки сутність пара-

літургічної музики ми вбачаємо саме в її зв'язкові з богослужінням як актом трансцендентного, а не естетичного порядку. Паралітургічна музика – це музика богослужбова, яка має прикладну функцію, і від літургічної відрізняється тим, що вона не регламентована уставом і носить допоміжний характер. Ті явища, які має на увазі А. Єфіменко, можна окреслити терміном О. Мануляка «квазісакральна музика», оскільки в такому випадкові йдеться про імітацію зовнішніх форм, подібних до богослужбових, у музиці, призначеній для концертного виконання. Утім, паралітургічні жанри, як і літургічні, також можуть звучати в концертній практиці. Але в таких випадках уже треба говорити про концертну музику паралітургічних форм або паралітургічної генези, аналогічно до концертної музики літургічних форм (музика концертного призначення, написана в жанрі меси, літургії, реквієму, усеношної) або літургічної генези (музика, написана для богослужіння, але яка нині звучить на концертах). Щодо терміну «паралітургіка» і похідних від нього, то він доволі недавно ввійшов до арсеналу українського музикознавства, хоча вже тривалий час використовується в музичній науці (див., наприклад, відому монографію І. Гарднера, присвячену православної музичній традиції, де спів концертів на богослужінні визначено як паралітургічну практику [1, с. 211–212]), і на сьогодні серед українських науковців немає його єдиного тлумачення. Утім, в українському музикознавстві нині вже є теорія паралітургіки, яка може бути використана в дослідженнях музично-церковної практики різних християнських конфесій – римо-католицької, греко-католицької, православної (див. [7, с. 281–282]). На жаль, на сьогоднішній день в українській музикології часто змішують паралітургічні жанри і жанри, що мають паралітургічну генезу (напр., хорові обробки паралітургічних пісень, хорові концерти тощо). Нагадаємо, що перші використовують лише в богослужбовій практиці, другі – у концертній, хоча словесний та музичний текст твору може бути в обох випадках абсолютно ідентичним. Розмежування термінів із царини релігійної музики здійснено в статті С. Шума, який унаочнив свою типологію у вигляді схеми (рис. 3) [12, с. 60]:

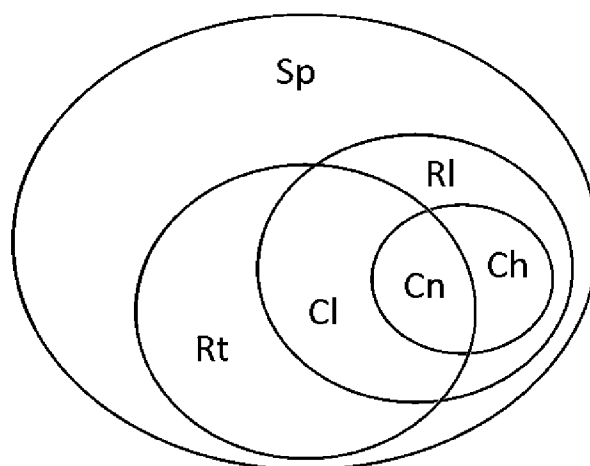

Рис. 3.

Дослідник детально розглядає зміст таких понять: духовна музика (spiritual music, Sp), релігійна (сакральна) музика (religious music, Rl), обрядова музика (ritual, ceremony music, Rt), культова (релігійно-обрядова) музика (religious ceremony music, Cl), церковна музика (church music, Ch), Cn. – канонічна церковна музика (canonical music, Cn), останню він поділяє на канонічну та неканонічну. Автор такої класифікації прагне до універсальності і всеохопності, що дало б можливість вивчати музику не лише християнської, а й інших релігійних традицій, а також розглядати інші явища музичної культури, дотичні до сакральної музичної сфери, але які не мають прямого відношення до неї, як, наприклад, інструментальна музика, що звучить у храмі під час концертів, а не на богослужінні.

С. Шип, детально аналізуючи зміст та обсяг кожного терміну, зазначає, що релігійна та сакральна музика – близькі поняття і в багатьох випадках є практично синонімами, хоча і подає різницю між ними (див. [12, с. 58–59]). Дослідник так само розмежовує поняття «культова музика» і «обрядова музика», оскільки не будь-яка музика, що звучить у храмі, є культовою, і не будь-який культ є релігійним [12, с. 61]. Так само науковець показує різницю між канонічною та неканонічною церковною музикою, констатує, що остання є рушійною силою в її розвиткові канонічної, оскільки із часом твори, що були неканонічними, стають частиною канону [12, с. 62–63].

Така класифікація, попри її прагнення до універсальності та широту охоплення явищ, не є досконалою з погляду церковної практики та розуміння сакрального в контексті богоспівкування як трансцендентного явища. Укажемо на такі моменти: дослідник зазначає, що такі жанри, як: церковна соната, канцона, річеркар та ін., у храмах Західної Європи виконують поза богослужінням [12, с. 61], не вказуючи, чи це мається на увазі нинішня ситуація, чи це є відсиланням до колишньої практики. З історичного погляду твердження С. Шипа є хибним, якщо йдеться не про сьогоднішній день, а про добу бароко, коли ці твори були богослужбовими і звучали на церковних відправах: згідно з практикою, що склалася в добу Середньовіччя (традиція «тихих мес»), священник за вівтарем тихо вичитував усі тексти меси (як свої, так і призначені для співу), а для прихожан замість співу звучала органна музика, яка відповідала характеру текстів, що не озвучувалися музично. Отже, у такому випадкові йдеться саме про сакральну музику, яка, однак, сьогодні вже не є сакральною через зміну практики церковних відправ. Отже, варто враховувати історичний чинник щодо визначення тієї чи іншої музики як сакральної або несакральної.

Говорячи про канонічну і неканонічну церковну музику, С. Шип не враховує так звані паралітургічні жанри, які підпадають під категорію неканонічних через нерегламентованість їхніх текстів, але так і залишаються ними, не переходячи з часом до канонічних, оскільки їхня мета – не замінити традицію, а враховувати місцеві звичаї, які не є важливими для всієї церкви, що може стати підставою для канонізації їх, а лише актуальними для певного регіону або національної церкви. Також у класифікації С. Шипа артефакти характеризуються з погляду класичного музикознавства, не враховуючи той момент, що сакральна музика – це музика передусім прикладна⁴, а, отже, її мають оцінювати не лише

з позицій мистецтвознавчих, а й урахувати методологію інших наук, серед яких – літургічне богослов'я. О. Клокун, розглядаючи богослужбову музику різних християнських конфесій м. Київ, подає таку типологію релігійної музики (рис. 4) [8, с. 61].

Рис. 4.

Зазначимо, що в цілому типологія, запропонована дослідницею, є вдалою, оскільки враховує базовий принцип сакральної музики – її звучання на літургії як акт богоспількування. Типологія О. Клокун не лише допомагає зрозуміти описувані у статті явища, а й претендує на загальне розуміння співвідношення між світською і церковною музикою в його русі від сакрального (*а*) до профанного (*е*). Однак і ця типологія, на нашу думку, не є досконалою, серед її хиб – неспівмірність зіставляваних явищ: у пункті *в* – духовна пісня позахрамового виконання (виділення з усіх можливих одного жанру, хоча й найпоширенішого), у пункті *б* – храмова паралітургійна традиція (відхід від єдиного знаменника в типології – музики), у пункті *а* – загальний термін «сакральна музика», який не співвідноситься з поняттям храму і богослужіння. У зв'язку з цим виникає дилема – якщо паралітургійна музика належить до храмової, то вона так само належить і до сакральної, оскільки храм є сакральною будівлею. Отже, відзначимо важливе досягнення цієї класифікації – виділення як окремих трьох базових категорій, які є значущими для сакральної (релігійної, богослужбової, храмової) музики: 1) власне богослужбова (храмова, літургічна), 2) паралітургійна, яку так само виконують у храмі, 3) позабогослужбова (позалітургічна). Зазначимо, що останню більшість дослідників не зараховує до сакральної, оскільки ця музика в храмі не звучить, однак вона все ж таки співвідносна з богослужбовою традицією, зокрема передбачає спів літургічних і паралітургічних творів хоч і поза храмовим простором та поза богослужбовим контекстом, але в релігійних інтенціях (приватна молитва, народний молебень, паломницькі пісні, спів на цвинтарі за померлих тощо). Серед слабких місць типології О. Клокун – звуження категорії сакральної музики до власне літургічної музики і виключення з її поля паралітургічної та позалітургічної музики.

Відзначимо, що в українському музикознавстві, попри значні досягнення у вивченні сакральної музики, є певний «перекіс» у власне музикознавчий дискурс, попри те, що сакральна музика є явищем синкретичним і потребує залучення не лише мистецтвознавчої методології, а й методи з інших наук, зокрема літургійного богослов'я, як, наприклад, у монографії А. Єфіменко, де ми знаходимо численні відсилки на праці католицьких літургістів. У контексті дослідження сакральної музики та окреслення змісту ключових дефініцій доцільно звернутися до доробку польського дослідника релігійного фольклору Б. Бартковського, який зробив надзвичайно лаконічну, але дуже чітку класифікацію релігійних пісень [13, 12–25], що може бути спроектована на всю релігійну музику⁵ (рис. 5).

Релігійні пісні		
Позацерковні пісні	Церковні нелітургійні пісні	Церковні літургійні пісні

Рис. 5

Типологію польського дослідника, який виділяє три типи сакральної пісенної творчості, із певними уточненнями і розширенням термінології було покладено в основу нашої класифікації сакральної музики. Ми пропонуємо класифікацію сакральної музики з більшою деталізацією, власне, сакрального компонента і меншою концертної (квзисакральної), оскільки метою статті є характеристика сакральної музики та уточнення її складників. У наведеній схемі (рис. 6) окреслено співвідношення основних компонентів сакральної музичної сфери, до якої долучаємо (без деталізації) й духовну музику концертного призначення, яка імітує сакральні форми:

Сакральна (релігійна) музика			Квзисакральна (концертна) музика
Богослужбова (храмова) музика		Позалітургійна (позахрамова) музика	
Літургійна музика	Паралітургійна музика		

Рис. 6

На рисункові заради наочності представлений не весь синонімічний ряд, тому схема потребує пояснення. Ми відмовляємося від терміну «духовна музика», бо будь-яка музика як елемент духовної культури є духовною. Оскільки духовна музика включає і сакральну, і несакральну музику, то термін «духовна музика» недоцільно звужувати до сакрального. Утім, урахувавши його поширеність, можна в певних випадках його вживати, як то в дефініції «духовна пісня» та ін. Сакральна і релігійна музика в музикознавчому дискурсі є синонімами⁶, оскільки сакральне (надприродне) є відтворенням персоналістичного трансцендентного (Бога) в природному світі; термін релігія також виражає зв'язок природного і надприродного. Богослужбова музика є найповнішим виявом сак-

рального і найвищою формою богоспівкування. Її також можна називати храмовою, оскільки вона звучить у храмі як зосередженні сакрального простору. У християнському контексті слово «богослужбова» можна замінити на «церковну», як, наприклад, в іудейському – на синагогальну, у будь-якій іншій релігії – відповідно до назви храму, у якому вона відправляється.

Богослужбова музика має два різновиди – літургічний і паралітургічний. Зазначимо, що літургічна музика може включати не лише літургію, а й інші види церковних відправ – вечірню, утрєню тощо. Орієнтація на устав (канон) і зв'язок з обрядом дозволяє окреслювати її як ритуальну (обрядову), культову, канонічну. Паралітургічна музика не може претендувати на статус канонічної, однак вона цілком вкладається в категорії обрядової і культової. Терміни «літургічна» і «паралітургічна» апелюють передусім до християнської релігії, однак аналогічні явища є й в інших релігіях, хоча й окреслені іншими термінами.

Позабогослужбовою ми називаємо музику релігійного змісту, яку виконують поза храмом, але її призначення – сакралізація життя християнина. До цього виду сакральної музики належать приватний спів християн при звертанні до Бога, Богородиці або святих у будь-якій потребі, пісні на прощі, співи за померлих тощо. Ті ж самі співи могли в більшості випадків звучати в храмовій практиці, але як індивідуальні молитви, поза контекстом богослужіння, як, наприклад, спів жалобних пісень у католицькому храмі перед гробом Господнім протягом ночі після богослужіння Великої П'ятниці. Ці храмові (а, отже, сакральні) співи не можна вважати ані літургічними, ані паралітургічними, оскільки вони не прив'язані до жодної літургічної дії. З іншого боку, жалобні народні молебні можна виконувати поза храмом (вдома перед іконами), у тій самій інтенції, тому ці приватні або групові молебні і поза храмовою практикою є різновидом сакральної музики.

Запропонована класифікація має на меті унаочнити головний параметр, за яким музику релігійного змісту можна вважати сакральною. Цим параметром стає її функціональне призначення, що дозволяє в різних комунікативних ситуаціях ті ж самі твори інтерпретувати як сакральні або несакральні. Так само інструментальні твори католицької та протестантської традиції (церковні сонати, річеркари, органні меси та ін.) залежно від функціонального призначення можуть належати до сакральної або квазісакральної музики. Функціональний підхід дозволить коректніше підходити до вивчення богослужбової музики, урахувавши її синкретичний характер.

Примітки

¹ Автор цієї статті у своїх дослідженнях використовує термін «духовна пісня», розуміючи під нею пісню релігійного змісту, оскільки цей термін набув широкого вжитку в українській науці, на відміну від маловживаного «релігійна пісня» і практично не вживаного «сакральна пісня» (утім, англійська термінологія пріоритет віддає терміну «sacred song», а не «spiritual song»). Стосовно перспектив розвитку музикознавчої термінології у майбутньому навряд чи поширення набуде термін «сакральна пісня», оскільки в українській традиції пісні церковного призначення не є провідним жанром релігійної пісенності, на відміну від західноєвропейської католицької та протестантської традицій.

² У статті використано як синонімічні «літургічний» та «літургійний», «паралітургічний» та «паралітургійний» та ін., що викликано варіативністю форм, уживаних українськими дослідниками. При наведенні класифікацій науковців у схемах та їхніх описах заради точності цитування наведено форми «літургійний» та «паралітургійний», натомість при аналізі їх праць та у викладі власних положень автор статті вживає форми «літургічний» та «паралітургічний», як у всіх своїх попередніх роботах.

³ Аналіз концепції О. Мануляка також є у монографії А. Єфіменко [3, 53-54].

⁴ Відзначимо, що будь-яка культова музика є частиною обряду, а, отже, містить позамузичні чинники. Її оцінка як чисто мистецького явища, поширеного в музикознавстві, часто призводить до неправильної інтерпретації явищ. Тому методологічно правильним є врахування літургічного контексту богослужбових творів, який впливає на їх структуру і музичну мову.

⁵ Детальний аналіз класифікації Б. Бартковського див. у монографії автора статті [3, 30-31].

⁶ Автор розрізняє поняття «релігійна музика» і «музика релігійного змісту». Релігійна музика є сакральною, оскільки виявляє зв'язок людини і трансцендентного. У другому випадку йдеться про явища, які дотичні до сфери релігійного як явища культури. Щодо музичної практики, то музика релігійного змісту включає музику як сакральну, так і квазісакральну, наприклад, ораторії духовної тематики, опери, що оповідають про життя святих тощо.

Література

1. *Гарднер И.* Богослужбное пение русской православной церкви. Сущность. Система. История : в 2 т. / И. Гарднер. – С. Посад : Московская духовная академия, 1998. – Т. 2. – 640 с.
2. *Єфіменко А.* Концепція времени в сакральных жанрах конца XX – начала XXI столетия / А. Єфіменко // Київське музикознавство. – К., 2009. – Вип. 30. – С. 163–172.
3. *Єфіменко А. Г.* Пути обновления теории и богослужбной практики католической мессы XX столетия (на примере творчества церковных композиторов) : монографія / А. Г. Єфіменко. – Луцк : Вежа, 2011. – 402 с.
4. *Єфіменко А.* Целостность сакрального в современных рецепциях старинной монодии / А. Єфіменко // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 51 : Питання організації художньої цілісності музичного твору. – К., 2005. – С. 101–107.
5. *Єфіменко А.* Сучасна концепція сакрального у літургічному мотеті *Lux aeterna* Джеффрей Філліпса / А. Єфіменко // Науковий Вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 36. – К., 2005. – С. 67–76.
6. *Зосім О. Л.* Західноєвропейська духовна пісня на східнослов'янських землях у XVII–XIX століттях : монографія / О. Л. Зосім. – К. : ДАКККіМ, 2009. – 204 с.
7. *Зосім О. Л.* Літургічний вимір духовної пісенності українсько-білоруської традиції XVII–XIX століть / О. Л. Зосім // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 20. – С. 280–287.
8. *Клокун О.* До проблеми стилю церковної музики / Ольга Клокун // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 37 : Стиль музичної творчості: естетика, теорія, виконавство. – К., 2004. – С. 59–67.
9. *Мануляк О. М.* Сакральна творчість львівських композиторів кінця XX – поч. XXI ст. у контексті провідних тенденцій розвитку сучасної української релігійної музики : автореферат ... канд. мистецтвознав., спец.: 17.00.03 – музичне мистецтво / О. М. Мануляк. – Л. : Львівська нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка, 2009. – 20 с.
10. *Северинова М. Ю.* Архетипові образи сакрального на прикладі концерту №3 для фортепіано, струнного оркестру та великого барабана М. Скорика / М. Ю. Северинова // Культура України. – Х : ХДАК, 2012. – Вип. 38. – С. 145–154.
11. *Северинова М. Ю.* Другий концерт для фортепіано з оркестром Мирослава Скорика у контексті архетипових образів сакрального / М. Ю. Северинова // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – № 4 (17). – 2012. – С. 93–104.

12. *Шип С.* Духовная музыка и родственные жанровые категории (к определению понятий) / С. Шип // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 78 : Мистецтвознавчі пошуки: збірник наукових статей та есе, присвячений ювілею Ніни Олександрівни Герасимової-Персидської. – К., 2008. – С. 52–64.

13. *Bartkowski B.* Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy / B. Bartkowski. – Kraków : PWM, 1987. – 284 s.

References

1. *Gardner I.* Bogoslužebnoye peniye russkoj pravoslavnoj cerkvi. Sushnost. Sistema. Istoriya : v 2 t. / I. Gardner. – S. Posad : Moskovskaya duhovnaya akademiya, 1998. – T. 2. – 640 s.

2. *Efimenko A.* Konceptiya vremeni v sakral'nyh zhanrah kontsa XX – nachala XXI stoletiya / A. Efimenko // Kyivivs'ke muzykoznavstvo. – K., 2009. – Vyp. 30. – S. 163–172.

3. *Efimenko A. G.* Puti obnovleniya teorii i bogoslužebnoj praktiki katolicheskoy messy XX stoletiya (na primere tvorchestva tserkovnyh kompozitorov) : monografiya / A. G. Efimenko. – Lutsk : Vezha, 2011. – 402 s.

4. *Efimenko A.* Tselostnost' sakral'nogo v sovremennyh recepciyah starinnoj monodii / A. Efimenko // Naukovyj visnyk Natsional'noyi muzychnoyi akademiyi Ukrainy imeni P. I. Chajkovs'kogo. – Vyp. 51 : Pytannya organizatsii hudozhnyoyi tsilnosti muzychnogo tvorcu. – K., 2005. – S. 101–107.

5. *Yefimenko A.* Suchasna kontsepciya sakral'nogo u liturgichnomu moteti Lux aeterna Jeffry Fillipsa / A. Yefimenko // Naukovyj visnyk Natsional'noyi muzychnoyi akademiyi Ukrainy imeni P. I. Chajkovs'kogo. – Vyp. 36. – K., 2005. – С. 67–76.

6. *Zosim O. L.* Zahidnoyevropejs'ka duhovna pisnya na shidnoslov'yans'kyh zemlyah u XVII–XIX stolittyah : monografiya / O. L. Zosim. – K. : DAKKKiM, 2009. – 204 s.

7. *Zosim O. L.* Liturgichnyj vymir duhovnoyi pisennosti ukrajins'ko-bilorus'koyi tradytsiyi XVII–XIX stolit' / O. L. Zosim // Mystetstvoznachchi zapysky : zb. nauk. prats'. – K. : Milenium, 2011. – Vyp. 20. – S. 280–287.

8. *Klokun O.* Do problemy stylu cerkovnoyi muzyky / Olga Klokun // Naukovyj visnyk Natsional'noyi muzychnoyi akademiyi Ukrainy imeni P. I. Chajkovs'kogo. – Vyp. 37 : Styl' muzychnoyi tvorchosti: estetyka, teoriya, vykonavstvo. – K., 2004. – S. 59–67.

9. *Manulyak O. M.* Sakral'na tvorchist' l'vivs'kyh kompozytoriv kintsia XX – poch. XXI st. u konteksti providnyh tendencij rozvytku suchasnoyi ukrains'koyi religijnoyi muzyky : avtoreferat ... kand. mystetstvoznach., spets.: 17.00.03 – muzychne mystetstvo / O. M. Manulyak. – L. : L'vivs'ka nats. muz. akad. im. M. V. Lysenka, 2009. – 20 s.

10. *Severynova M. Yu.* Arhetypovi obrazy sakral'nogo na prykladi koncertu №3 dlya fortepiano, strunnogo orkestru ta velykogo barabana M. Skoryka / M. Yu. Severynova // Kultura Ukrainy. – X : HDAK, 2012. – Vyp. 38. – S. 145–154.

11. *Severynova M. Yu.* Drugyj koncert dlya fortepiano z orkestrom Myroslava Skoryka u konteksti arhetypovyh obraziv sakral'nogo / M. Yu. Severynova // Chasopys Natsional'noyi muzychnoyi akademiyi Ukrainy imeni P. I. Chajkovs'kogo. – № 4 (17). – 2012. – S. 93–104.

12. *Shyp S.* Duhovnaya muzyka i rodstvennyye zhanrovyye kategorii (k opredeleniyu poniatij) / S. Shyp // Naukovyj visnyk Natsional'noyi muzychnoyi akademiyi Ukrainy imeni P. I. Chajkovs'kogo. – Vyp. 78 : Mystetstvoznachchi poshuky: zbirnyk naukovykh statej ta ese, prysvyachenyj yuvileyu Niny Oleksandrivny Gerasyimovoyi-Persyds'koyi. – K., 2008. – S. 52–64.

13. *Bartkowski B.* Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy / B. Bartkowski. – Kraków : PWM, 1987. – 284 s.